

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ षष्ठः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अनुमत्यै पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति। ये प्रत्यञ्चः शम्याया अवशीयन्ते। तत्रैरुक्तमेककपालम्। इयं वा अनुमतिः। इयं निर्ऋतिः। नैरुक्तेन पूर्वेण प्रचरति। पाप्मानमेव निर्ऋतिं पूर्वा निरवदयते। एककपालो भवति। एकधैव निर्ऋतिं निरवदयते। यदहुत्वा गार्हपत्य ईयुः॥१॥

रुद्रो भूत्वाऽग्निरनूत्थाय। अध्वर्युं च यजमानं च हन्यात्। वीहि स्वाहाऽऽहुतिं जुषाण इत्याह। आहुत्यैवैनं शमयति। नार्तिमाच्छत्यध्वर्युर्न यजमानः। एकोल्मुकेन यन्ति। तद्धि निर्ऋत्यै भागधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एषा वै निर्ऋत्यै दिक्। स्वायामेव दिशि निर्ऋतिं निरवदयते॥२॥

स्वकृत इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वै निर्ऋत्या आयतनम्। स्व एवाऽऽयतनं निर्ऋतिं निरवदयते। एष तै निर्ऋते भाग इत्याह। निर्दिशत्यैवैनम्। भूतै हविष्मत्यसीत्याह। भूतिमेवोपावर्तते। मुञ्चेममहंस इत्याह। अहंस एवेनं मुञ्चति। अङ्गुष्ठाभ्यां जुहोति॥३॥

अन्त एव निर्ऋतिं निरवदयते। कृष्णं वासः कृष्णतूपं दक्षिणा। एतद्वै निर्ऋत्यै रूपम्। रूपेणैव निर्ऋतिं निरवदयते। अप्रतीक्ष्मायन्ति। निर्ऋत्या अन्तरहित्यै। स्वाहा नमो य इदं चकारेति पुनरेत्य गार्हपत्ये जुहोति। आहुत्यैव नमस्यन्तो गार्हपत्यमुपावर्तन्ते। आनुमतेन प्रचरति। इयं वा अनुमतिः॥४॥

इयमेवास्मै राज्यमनु मन्यते। धेनुर्दक्षिणा। इमामेव धेनुं कुरुते। आदित्यं चरुं निर्वपति। उभर्येष्वेव प्रजास्वभिषिच्यते। दैवीषु च मानुषीषु च। वरो दक्षिणा। वरो हि राज्यं समृद्धौ। आग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति। अग्निः सर्वा देवताः॥५॥

विष्णुर्यज्ञः। देवताश्चैव यज्ञं चाव रुन्धे। वामनो वही दक्षिणा। यद्वही। तेनाऽऽग्नेयः। यद्वामनः। तेन वैष्णवः समृद्धौ। अग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपति। अग्नीषोमाभ्यां वा

इन्द्रो वृत्रमहन्ति। यदग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपति॥६॥

वारत्रघ्नमेव विजित्यै। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धौ। इन्द्रो वृत्रं हत्वा। देवताभिश्चेन्द्रियेण च व्यार्ध्यत। स एतमैन्द्राग्रमेकादशकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्। तेन वै स देवताश्चेन्द्रियं चावारुन्ध। यदैन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपति। देवताश्चैव तेनैन्द्रियं च यजमानोऽव रुन्धे। ऋषभो वही दक्षिणा॥७॥

यद्वही। तेनोऽऽग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ। आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति। ऐन्द्रं दधि। यदाग्नेयो भवति। अग्निर्वै यज्ञमुखम्। यज्ञमुखमेवर्द्धिं पुरस्ताद्धत्ते। यदैन्द्रं दधि॥८॥

इन्द्रियमेवाव रुन्धे। ऋषभो वही दक्षिणा। यद्वही। तेनोऽऽग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ। यावतीर्वै प्रजा ओषधीनामहुतानामाश्नन्। ताः पराऽभवन्। आग्रयणं भवति हुताद्याय। यजमानस्यापराभावाय॥९॥

देवा वा ओषधीष्वजिमयुः। ता इन्द्राग्नी उदजयताम्। तावेतमैन्द्राग्रं द्वादशकपालं निर्वृणाताम्। यदैन्द्राग्रो भवत्युज्जित्यै। द्वादशकपालो भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमव रुन्धे। वैश्वदेवश्चरुर्भवति। वैश्वदेवं वा अन्नम्। अन्नमेवास्मै स्वदयति॥१०॥

प्रथमजो वत्सो दक्षिणा समृद्धौ। सौम्यः श्यामाकं चरुं निर्वपति। सोमो वा अकृष्टपच्यस्य राजा। अकृष्टपच्यमेवास्मै स्वदयति। वासो दक्षिणा। सौम्यः हि देवतया वासः समृद्धौ। सरस्वत्यै चरुं निर्वपति। सरस्वते चरुम्। मिथुनमेवाव रुन्धे। मिथुनौ गावौ दक्षिणा समृद्धौ। एति वा एष यज्ञमुखादध्याः। योऽग्नेर्देवताया एति। अष्टावेतानि हवीः पि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रोऽग्निः। तेनैव यज्ञमुखादध्या अग्नेर्देवतायै नैति॥११॥

ईयुर्निरवदयतेऽङ्गुष्ठाभ्यां जुहोत्यनुमतिर्देवतां निर्वपति वही दक्षिणा यदैन्द्रं दध्यपराभावाय स्वदयति गावौ दक्षिणा समृद्धौ षट्॥११॥—[१]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टा न प्राजायन्त। सोऽग्निरंकामयत। अहमिमाः प्रजनयेयमिति। स प्रजापतये शुचमदधात्। सोऽशोचत्प्रजामिच्छमानः। तस्माद्यं च प्रजा भुनक्ति यं च न। तावुभौ शोचतः प्रजामिच्छमानौ। तास्वग्निमप्यसृजत्। ता अग्निरध्वैत्॥१२॥

सोमो रेतोऽदधात्। सविता प्राजनयत्। सरस्वती वाचमदधात्। पूषाऽपोषयत्।

ते वा एते त्रिः संवत्सरस्य प्रयुज्यन्ते। ये देवाः पुष्टिपतयः। संवत्सरो वै प्रजापतिः। संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्राजंनयत्। ताः प्रजा जाता मरुतोऽग्नन्। अस्मानपि न प्रायुक्षतेति॥१३॥

स एतं प्रजापतिर्मारुतः सप्तकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्। ततो वै प्रजाभ्योऽकल्पत। यन्मारुतो निरुप्यते। यज्ञस्य क्लृप्त्यै। प्रजानामघाताय। सप्तकपालो भवति। सप्तगणा वै मरुतः। गणश एवास्मै विशं कल्पयति। स प्रजापतिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः प्रजा असृक्षि। मरुतस्ता अवधिषुः। कथमपराः सृजेयेति। तस्य शुष्मं आण्डं भूतं निरवर्तत। तद्व्यदहरत्। तदपोषयत्। तत्प्राजायत। आण्डस्य वा एतद्रूपम्। यदामिक्षा। यद्व्यद्वरति॥१५॥

प्रजा एव तद्यजमानः पोषयति। वैश्वदेव्यामिक्षा भवति। वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। प्रजा एवास्मै प्रजंनयति। वाजिनमानयति। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो दधाति। द्यावापृथिव्यं एककपालो भवति। प्रजा एव प्रजाता द्यावापृथिवीभ्यामुभयतः परि गृह्णाति। देवासुराः संयत्ता आसन्। सोऽग्निर्ब्रवीत्॥१६॥

मामग्रे यजत। मया मुखेनासुराञ्जेष्यथेति। मां द्वितीयमिति सोमोऽब्रवीत्। मया राज्ञां जेष्यथेति। मां तृतीयमिति सविता। मया प्रसूता जेष्यथेति। मां चतुर्थीमिति सरस्वती। इन्द्रियं वोऽहं धास्यामीति। मां पञ्चममिति पूषा। मया प्रतिष्ठया जेष्यथेति॥१७॥

तैऽग्निना मुखेनासुरानजयन्। सोमेन राज्ञां। सवित्रा प्रसूताः। सरस्वतीन्द्रियमदधात्। पूषा प्रतिष्ठाऽऽसीत्। ततो वै देवा व्यजयन्त। यदेतानि हवीःषि निरुप्यन्ते विजित्यै। नोत्तरवेदिमुपवपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। अजाता इव ह्येतरहि पशवः॥१८॥

ऐदित्यशोचद्व्यद्वरत्यब्रवीत्यतिष्ठयां जेष्यथेत्येतरहि पशवः॥१७॥

[२]

त्रिवृद्धरिर्भवति। माता पिता पुत्रः। तदेव तन्मिथुनम्। उल्बं गर्भो जरायुं। तदेव तन्मिथुनम्। त्रेधा बर्हिः सन्नद्धं भवति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वैव लोकेषु प्रति तिष्ठति। एकधा पुनः सन्नद्धं भवति। एक इव ह्ययं लोकः॥१९॥

अस्मिन्नेव तेन लोके प्रति तिष्ठति। प्रसुवो भवन्ति। प्रथमजामेव पुष्टिमव रुन्धे। प्रथमजो वत्सो दक्षिणा समृद्धौ। पृषदाज्यं गृह्णाति। पशवो वै पृषदाज्यम्। पशून्नेवाव रुन्धे। पञ्चगृहीतं भवति। पाङ्गा हि पशवः। बहुरूपं भवति॥२०॥

बहुरूपा हि पशवः समृद्धौ। अग्निं मन्थन्ति। अग्निमुखा वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। यदग्निं मन्थन्ति। अग्निमुखा एव तत्प्रजा यजमानः सृजते। नव प्रयाजा इज्यन्ते। नवानूयाजाः। अष्टौ हवीर्षिः। द्वावाघारौ। द्वावाज्यभागौ॥२१॥

त्रिंशत्सं पद्यन्ते। त्रिंशदक्षरा विराट्। अत्रं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। यजमानो वा एकंकपालः। तेज आज्यम्। यदेकंकपाल आज्यमानयति। यजमानमेव तेजसा समर्धयति। यजमानो वा एकंकपालः। पशव आज्यम्॥२२॥

यदेकंकपाल आज्यमानयति। यजमानमेव पशुभिः समर्धयति। यदल्पमानयेत्। अल्पा एनं पशवो भुञ्जन्त उपतिष्ठेरन्। यद्वह्वानयेत्। बहव एनं पशवोऽभुञ्जन्त उपतिष्ठेरन्। बह्वानीयाविः पृष्ठं कुर्यात्। बहव एवेनं पशवो भुञ्जन्त उपतिष्ठन्ते। यजमानो वा एकंकपालः। यदेकंकपालस्यावद्येत्॥२३॥

यजमानस्यावद्येत्। उद्धा माद्येद्यजमानः। प्र वा मीयेत। सकृदेव होतव्यः। सकृदिव हि सुवर्गो लोकः। हुत्वाऽभि जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयित्वा। तेजसा समर्धयति। यजमानो वा एकंकपालः। सुवर्गो लोक आहवनीयः॥२४॥

यदेकंकपालमाहवनीये जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयति। यद्धस्तेन जुहुयात्। सुवर्गालोकाद्यजमानमवविध्येत्। सुचा जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समृद्धौ। यत्प्राङ्द्येत्। देवलोकमभिजयेत्। यदक्षिणा पितृलोकम्। यत्प्रात्यक्॥२५॥

रक्षांसि यज्ञं हन्युः। यदुदङ्क्षुः। मनुष्यलोकमभिजयेत्। प्रतिष्ठितो होतव्यः। एकंकपालं वै प्रतिष्ठितं द्यावापृथिवी अनु प्रति तिष्ठतः। द्यावापृथिवी ऋतवः। ऋतून् यज्ञः। यज्ञं यजमानः। यजमानं प्रजाः। तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यः॥२६॥

वाजिनो यजति। अग्निर्वायुः सूर्यः। ते वै वाजिनः। तानेव तद्यजति। अथो खल्वाहुः। छन्दांसि वै वाजिन इति। तान्येव तद्यजति। ऋक्सामे वा इन्द्रस्य हरी सोमपानौ। तयोः परिधय आधानम्। वाजिनं भागधेयम्॥२७॥

यदप्रहृत्य परिधीं जुहुयात्। अन्तराधानाभ्यां घासं प्रयच्छेत्। प्रहृत्य परिधीं जुहोति। निराधानाभ्यामेव घासं प्रयच्छति। बर्हिषि विषिञ्चन्वाजिनमा नयति। प्रजा वै बर्हिः। रेतो वाजिनम्। प्रजास्वेव रेतो दधाति। समुपहूय भक्षयन्ति। एतत्सोमपीथा ह्येते। अथो

आत्मन्नेव रेतो दधते। यजमान उत्तमो भक्षयति। पशवो वै वाजिनम्। यजमान एव पशून्प्रतिष्ठापयन्ति॥२८॥

लोको बहुरूपं भवत्याज्यभागौ पशव आज्यमवद्येदाहवनीयः प्रत्यक्तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यो भागधेयमेते चत्वारि च॥१०॥ [३]

प्रजापतिः सविता भूत्वा प्रजा असृजत। ता एनमत्यमन्यन्त। ता अस्मादपाक्रामन्। ता वरुणो भूत्वा प्रजा वरुणेनाग्राहयत्। ताः प्रजा वरुणगृहीताः। प्रजापतिं पुनरुपाधावन्नाथमिच्छमानाः। स एतान्प्रजापतिर्वरुणप्रधासानपश्यत्। तां निरवपत्। तैर्वै स प्रजा वरुणपाशादमुञ्चत्। यद्वरुणप्रधासा निरुप्यन्ते॥२९॥

प्रजानामवरुणग्राहाय। तासां दक्षिणो बाहुर्न्यक्र आसीत्। सव्यः प्रसृतः। स एतां द्वितीयां दक्षिणतो वेदिमुदहन्। ततो वै स प्रजानां दक्षिणं बाहुं प्रासारयत्। यद्वितीयां दक्षिणतो वेदिमुद्धन्ति। प्रजानामेव तद्यजमानो दक्षिणं बाहुं प्रसारयति। तस्माच्चातुर्मास्ययाज्यमुष्मिँल्लोक उभयाबाहुः। यज्ञाभिजितः ह्यस्य। पृथमात्राद्वेदी असम्भिन्ने भवतः॥३०॥

तस्मात्पृथमात्रं व्यसौ। उत्तरस्यां वेद्यामुत्तरवेदिमुप वपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। पशूनेवाव रुन्धे। अथो यज्ञपरुषोऽनन्तरित्ये। एतद्वाह्मणान्येव पञ्च हवीरपि। अथेष ऐन्द्राग्नो भवति। प्राणापानौ वा एतौ देवानाम्। यदिन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नो भवति॥३१॥

प्राणापानावेवाव रुन्धे। ओजो बलं वा एतौ देवानाम्। यदिन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नो भवति। ओजो बलमेवाव रुन्धे। मारुत्यामिक्षा भवति। वारुण्यामिक्षा। मेषी च मेषश्च भवतः। मिथुना एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति। लोमशौ भवतो मेध्यत्वाय॥३२॥

शमीपर्णान्युप वपति। घासमेवाभ्यामपि यच्छति। प्रजापतिमन्नाद्यं नोपानमत्। स एतेन शतेध्मेन हविषाऽन्नाद्यमवारुन्धे। यत्परः शतानि शमीपर्णानि भवन्ति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। सौम्यानि वै कुरीराणि। सौम्या खलु वा आहुतिर्दिवो वृष्टिं च्यावयति। यत्कुरीराणि भवन्ति। सौम्ययैवाऽऽहुत्या दिवो वृष्टिमव रुन्धे। काय एकंकपालो भवति। प्रजानां कन्त्वायं प्रतिपूरुषं करम्भपात्राणि भवन्ति। जाता एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति। एकमतिरिक्तम्। जनिष्यमाणा एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति॥३३॥

निरुप्यन्ते भवतो भवति मेध्यत्वाय रुन्धे षट्॥५॥ [४]

उत्तरस्यां वेद्यामन्यानि हवीरपि सादयति। दक्षिणायां मारुतीम्। अपधुरमेवैनौ

युनक्ति। अथो ओजं एवासांमव हरति। तस्माद्ब्रह्मणश्च क्षत्राच्च विशोऽन्यतोऽपक्रमिणीः।
मारुत्या पूर्वया प्रचरति। अनृतमेवाव यजते। वारुण्योत्तरया। अन्त एव वरुणमव यजते।
यदेवाध्वर्युः करोति॥३४॥

तत्प्रतिप्रस्थाता करोति। तस्माद्यच्छ्रेयान्करोति। तत्पापीयान्करोति। पत्नीं वाचयति।
मेध्यामेवैनां करोति। अथो तपं एवैनमुप नयति। यज्ञारं सन्तत्र प्रब्रूयात्। प्रियं ज्ञातिं
रुन्ध्यात्। असौ मे जार इति निर्दिशेत्। निर्दिश्यैवैनं वरुणपाशेन ग्राहयति॥३५॥

प्रधास्यान् हवामह इति पत्नीमुदानयति। अह्वैतेवैनाम्। यत्पत्नीं पुरोनुवाक्यामनुब्रूयात्।
निर्वीर्यो यजमानः स्यात्। यजमानोऽन्वाह। आत्मन्नेव वीर्यं धत्ते। उभौ याज्यां
सवीर्यत्वाय। यद्वामे यदरण्य इत्याह। यथोदितमेव वरुणमव यजते। यजमानदेवत्यो वा
आहवनीयः॥३६॥

भ्रातृव्यदेवत्यो दक्षिणः। यदाहवनीये जुहुयात्। यजमानं वरुणपाशेन ग्राहयेत्। दक्षिणे-
ऽग्नौ जुहोति। भ्रातृव्यमेव वरुणपाशेन ग्राहयति। शूर्पेण जुहोति। अन्यमेव वरुणमव यजते।
शीरुषन्नधि निधाय जुहोति। शीरुषत एव वरुणमव यजते। प्रत्यङ्गिष्ठं जुहोति॥३७॥

प्रत्यङ्गुः वरुणपाशान्निर्मुच्यते। अक्रन्कर्म कर्मकृत इत्याह। देवाऽनृणं निरवदाय।
अनृणा गृहानुप प्रेतेति वावैतदाह। वरुणगृहीतं वा एतद्यज्ञस्य। यद्यजुषा गृहीतस्याति-
रिच्यते। तुषांश्च निष्कासेन। तुषैश्च निष्कासेन चावभृथमवैति। वरुणगृहीतेनैव
वरुणमवयजते। अपोऽवभृथमवैति॥३८॥

अप्सु वै वरुणः। साक्षादेव वरुणमवयजते। प्रतियुतो वरुणस्य पाश इत्याह।
वरुणपाशादेव निर्मुच्यते। अप्रतीक्षमा यन्ति। वरुणस्यान्तरहित्यै। एधोऽस्येधिषीमही-
त्याह। समिधेवाग्निं नमस्यन्त उपायन्ति। तेजोऽसि तेजो मयि धेहीत्याह। तेजं
एवाऽऽत्मन्धत्ते॥३९॥

करोति ग्राहयत्याहवनीयस्तिष्ठ जुहोत्यपोऽवभृथमवैति धत्ते॥६॥

[५]

देवासुराः संयन्ता आसन्। सौऽग्निर्ब्रवीत्। ममेयमनीकवती तनूः। तां प्रीणीत।
अथासुरानभि भविष्यथेति। ते देवा अग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्।
सौऽग्निरनीकवान्ध्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकान्यजनयत। ततो देवा अभवन्।

पराऽसुराः॥४०॥

यदग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमृष्टाकपालं निर्वपति। अग्निमेवानीकवन्तु स्वेन
भागधेयेन प्रीणाति। सौऽग्निरनीकवान्स्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकानि जनयते।
असौ वा आदित्यौऽग्निरनीकवान्। तस्य रश्मयोऽनीकानि। साकं सूर्यणोद्यता
निर्वपति। साक्षादेवास्मा अनीकानि जनयति। तेऽसुराः पराजिता यन्तः। द्यावापृथिवी
उपाश्रयन्॥४१॥

ते देवा मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यश्चरुं निरवपन्। तान्द्यावापृथिवीभ्यामेवोभयतः
समंतपन्। यन्मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यश्चरुं निर्वपति। द्यावापृथिवीभ्यामेव तदुभयतो यजमानो
भ्रातृव्यान्सन्तपति। मध्यन्दिने निर्वपति। तर्हि हि तेक्षिणष्ठं तपति। चरुर्भवति।
सर्वत एवैनान्सन्तपति। ते देवाः श्वोविजयिनः सन्तः। सर्वासां दुग्धे गृहमेधीयं चरुं
निरवपन्॥४२॥

आशिता एवाद्योपवसाम। कस्य वाऽहेदम्। कस्य वा श्वो भवितेति। स शृतोऽभवत्।
तस्याहुतस्य नाश्नन्। न हि देवा अहुतस्याश्नन्ति। तैऽब्रुवन्। कस्मा इमं होष्याम
इति। मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्य इत्यब्रुवन्। तं मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्योऽजुहवुः॥४३॥

ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यस्यैवं विदुषो मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यो गृहे जुह्वति।
भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। यद्वै यज्ञस्य पाकत्रा क्रियते। पशव्यं तत्। पाकत्रा
वा एतत्क्रियते। यन्नेध्माबृर्हिर्भवति। न सामिधेनीरन्वाहं॥४४॥

न प्रयाजा इज्यन्ते। नानूयाजाः। य एवं वेद। पशुमान्भवति। आज्यभागौ यजति।
यज्ञस्यैव चक्षुषी नान्तरिति। मरुतो गृहमेधिनां यजति। भागधेयेनैवैनान्समर्धयति।
अग्निं स्विष्टकृतं यजति प्रतिष्ठित्यै। इडातो भवति। पशवो वा इडा। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति
तिष्ठति॥४५॥

असुरा अश्रयन्गृहमेधीयं चरुं निरवपन्नजुहवुरन्वाहेडातो भवति द्वे च॥६॥

[६]

यत्पत्नीं गृहमेधीयस्याश्नीयात्। गृहमेध्यैव स्यात्। वि त्वंस्य यज्ञ ऋध्येत।
यन्नाश्नीयात्। अगृहमेधी स्यात्। नास्य यज्ञो व्यृद्धेत। प्रतिवेशं पचेयुः। तस्याश्नीयात्।
गृहमेध्यैव भवति। नास्य यज्ञो व्यृद्धेत॥४६॥

ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता अभवन्। आजताभ्यञ्जता। अनु वत्सानवासयन्।

तेभ्योऽसुराः क्षुधं प्राहिण्वन्। सा देवेषु लोकमवित्वा। असुरान्पुनरगच्छत्। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता भवन्ति। आजन्तेऽभ्यञ्जते॥४७॥

अनु वृत्सान् वांसयन्ति। भ्रातृव्यायैव तद्यजमानः क्षुधं प्रहिणोति। ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं न्यदधुः। अस्मानेव श्व इन्द्रो निहितभाग उपावर्तितेति। तानिन्द्रो निहितभाग उपावर्तत। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं निदध्यात्। इन्द्र एवैनं निहितभाग उपावर्तते। गार्हपत्ये जुहोति॥४८॥

भागधेयेनैवेन२ समर्धयति। ऋषभमाह्वयति। वृषद्वार एवास्य सः। अथो इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृद्धे। इन्द्रो वृत्र२ हत्वा। परां परावतमगच्छत्। अपाराधमिति मन्यमानः। सोऽब्रवीत्। क इदं वैदिष्यतीति। तैऽब्रुवन्मरुतो वरं वृणामहे॥४९॥

अथ वयं वेदाम। अस्मभ्यमेव प्रथम२ हविर्निरुप्याता इति। त एनमध्यं क्रीडन्। तत्क्रीडिनां क्रीडित्वम्। यन्मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः प्रथम२ हविर्निरुप्यते विजित्यै। साक२ सूर्येणोद्यता निर्वपति। एतस्मिन्वै लोक इन्द्रो वृत्रमहन्मृच्छौ। एतद्वाह्मणान्येव पञ्च हवी२षि। एतद्वाह्मण ऐन्द्राग्रः। अथैष ऐन्द्रश्चरुर्भवति॥५०॥

उद्धारं वा एतमिन्द्र उदहरत। वृत्र२ हत्वा। अन्यासु देवतास्वधिं। यदेष ऐन्द्रश्चरुर्भवति। उद्धारमेव तं यजमान उद्धरते। अन्यासु प्रजास्वधिं। वैश्वकर्मण एककपालो भवति। विश्वान्येव तेन कर्माणि यजमानोऽव रुन्धे॥५१॥

ऋद्धतेऽभ्यञ्जते जुहोति वृणामहे भवत्यष्टौ च॥६॥

[७]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता वरुणप्रघासैर्वरुणपाशादमुञ्चत्। साकमेधेः प्रत्यस्थापयत्। त्र्यम्बकै रुद्रं निरवादयत। पितृयज्ञेनं सुवर्गं लोकमगमयत्। यद्वैश्वदेवेन यजते। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। ता वरुणप्रघासैर्वरुणपाशान्मुञ्चति। साकमेधेः प्रतिष्ठापयति। त्र्यम्बकै रुद्रं निरवदयते॥५२॥

पितृयज्ञेनं सुवर्गं लोकं गमयति। दक्षिणतः प्राचीनावीती निर्वपति। दक्षिणावृद्धिं पितृणाम्। अनादृत्य तत्। उत्तरत एवोपवीय निर्वपेत्। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्तौ। अथो यदेव दक्षिणार्धेऽधि श्रयति। तेन दक्षिणावृत्। सोमाय पितृमते पुरोडाशः२ षट्कपालं निर्वपति। संवत्सरो वै सोमः पितृमान्॥५३॥

संवत्सरमेव प्रीणाति। पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो धानाः। मासा वै पितरो बर्हिषदः। मासानेव प्रीणाति। यस्मिन्वा ऋतौ पुरुषः प्रमीयते। सोऽस्यामुष्मिल्लोके भवति। बहुरूपा धाना भवन्ति। अहोरात्राणामभिजित्यै। पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यो मन्थम्। अर्धमासा वै पितरोऽग्निष्वात्ताः॥५४॥

अर्धमासानेव प्रीणाति। अभिवाच्यायै दुग्धे भवति। सा हि पितृदेवत्यं दुहे। यत्पूर्णम्। तन्मनुष्याणाम्। उपर्यर्धो देवानाम्। अर्धः पितॄणाम्। अर्ध उपमन्थति। अर्धो हि पितॄणाम्। एक्योपमन्थति॥५५॥

एका हि पितॄणाम्। दक्षिणोपमन्थति। दक्षिणावृद्धि पितॄणाम्। अनाभ्योपमन्थति। तद्धि पितॄणच्छति। इमान्दिशं वेदिमुद्धन्ति। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। चतुः सक्तिर्भवति। सर्वा ह्यनु दिशः पितरः। अखाता भवति॥५६॥

खाता हि देवानाम्। मध्यतोऽग्निरधीयते। अन्ततो हि देवानामाधीयते। वर्षीयानिध्म इध्माद्धवति व्यावृत्त्यै। परिश्रयति। अन्तरहितो हि पितृलोको मनुष्यलोकात्। यत्पुरुषि दिनम्। तद्देवानाम्। यदन्तरा। तन्मनुष्याणाम्॥५७॥

यथ्समूलम्। तत्पितॄणाम्। समूलं बर्हिर्भवति व्यावृत्त्यै। दक्षिणा स्तृणाति। दक्षिणावृद्धि पितॄणाम्। त्रिः पर्येति। तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। त्रिः पुनः पर्येति। षट्थं पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। यत्प्रस्तरं यजुषा गृहीयात्। प्रमायुको यजमानः स्यात्। यत्र गृहीयात्। अनायतनः स्यात्। तूष्णीमेव न्यस्येत्। न प्रमायुको भवति। नानायतनः। यत्रीन्परिधीन्परिदध्यात्॥५९॥

मृत्युना यजमानं परिगृहीयात्। यत्र परिदध्यात्। रक्षांसि यज्ञं हन्युः। द्वौ परिधी परिदधाति। रक्षंसामपहत्यै। अथो मृत्योरेव यजमानमुत्सृजति। यत्रीणि त्रीणि हवींष्युदाहरैयुः। त्रयस्त्रय एषां साकं प्रमीयेरन्। एकैकमनुचीनान्युदाहरन्ति। एकैक एवैषामन्वञ्चः प्रमीयते। कशिपुं कशिपव्याय। उपबर्हणमुपबर्हण्याय। आज्ञनमाञ्जन्याय। अभ्यञ्जनमभ्यञ्जन्याय। यथाभागमेवैनान्प्रीणाति॥६०॥

निरवदयते पितृमान्ग्निष्वात्ता एक्योप मन्थत्यखाता भवति मनुष्याणां पद्यन्ते परिदध्यान्मीयते पञ्च च॥९॥

[८]

अग्नये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमानायानु ब्रूहीत्याह। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते।

एका॒म॒न्वा॒ह। ए॒का॒ हि पि॒तृ॒णाम्। त्रि॒म॒न्वा॒ह। त्रि॒र॒हि दे॒वाना॑म्। आ॒घ्रा॒रावा॒घ्रा॒रय॑ति।
य॒ज्ञ॒प॒रुषो॑र॒नन्तरि॑त्यै। ना॒र॒षे॒यं वृ॑णीते। न हो॒ता॒रम्॥६१॥

यदा॑र॒षे॒यं वृ॑णीत। य॒द्धोता॑रम्। प्र॒मा॒यु॒को य॑ज॒मानः॑ स्यात्। प्र॒मा॒यु॒को हो॑ता। तस्मा॑न्
वृ॑णीते। य॒ज॒मान॑स्य॒ होतु॑र्गोपी॒थाय॑। अप॑ ब॒र्हिषः॑ प्र॒या॒जान् य॑जति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः।
प्र॒जा ए॒व मृ॒त्यो॒रु॒थ्सृ॑जति। आ॒ज्य॑भा॒गौ य॑जति॥६२॥

य॒ज्ञ॒स्यै॒व चक्षु॑षी॒ नान्तरै॑ति। प्रा॒ची॒ना॒वी॒ती सोमं॑ यजति। पि॒तृ॒दे॒व॒त्यां हि। ए॒षाऽऽहु॑तिः।
प॒ञ्च॒कृ॒त्वोऽव॑ द्यति। प॒ञ्च ह्ये॒ता दे॒वताः॑। द्वे पु॒रोऽनु॒वा॒क्ये। या॒ज्या दे॒वता॑ वष॒ट्कारः॑। ता ए॒व
प्री॑णाति। सन्त॑त॒मव॑ द्यति॥६३॥

ऋ॒तूना॑ः सन्त॑त्यै। प्रै॒वैभ्यः॑ पूर्॒वया॑ पु॒रोऽनु॒वा॒क्यया॑ऽऽह। प्र॒णय॑ति द्विती॒यया॑। ग॒मय॑ति
या॒ज्यया॑। तृती॒ये वा इ॒तो लो॒के पि॒तरः॑। अ॒हं ए॒वैनान्पूर्॒वया॑ पु॒रोऽनु॒वा॒क्यया॑ऽऽत्यान॑यति।
रात्रि॑यै द्विती॒यया॑। ए॒वैनान् या॒ज्यया॑ गमयति। द॒क्षि॒णतो॑ऽव॒दाय॑। उ॒द॒ङ्क्षति॑ क्रा॒मति॑
व्यावृ॑त्यै॥६४॥

आ स्व॒धेत्या॑श्रावयति। अस्तु॑ स्व॒धेति॑ प्र॒त्याश्रा॑वयति। स्व॒धा नम् इति॑ वष॒ट्करोति॑।
स्व॒धाका॒रो हि पि॒तृ॒णाम्। सोम॑म॒ग्रे य॑जति। सोम॑प्र॒याजा॑ हि पि॒तरः॑। सोमं॑ पि॒तृमन्तं॑
यजति। सं॒व॒थ्स॒रो वै सोमः॑ पि॒तृ॒मान्। सं॒व॒थ्स॒रमे॒व तद्य॑जति। पि॒तृ॒र्ब॒र्हिषदो॑ यजति॥६५॥

ये वै य॒ज्वानः॑। ते पि॒तरों ब॒र्हिषदः॑। ताने॒व तद्य॑जति। पि॒तृ॒न॒ग्नि॒ष्वा॒त्तान् य॑जति।
ये वा अ॒य॒ज्वानो॑ गृ॒हमे॒धिनः॑। ते पि॒तरोंऽग्नि॒ष्वा॒त्ताः। ताने॒व तद्य॑जति। अ॒ग्निं क॑व्य॒वाहनं॑
यजति। य ए॒व पि॒तृ॒णाम॒ग्निः। तमे॒व तद्य॑जति॥६६॥

अथो॑ यथा॒ऽग्नि॑ः स्वि॒ष्ट॒कृतं॑ यजति। ता॒दृ॒गे॒व तत्। ए॒तत्तै॑ तत् ये च॒ त्वाम॑न्विति॑
ति॒सृषु॑ स॒क्तीषु॑ नि॒दधा॑ति। तस्मा॑दा तृती॒यात्पु॑रु॒षा॒न्नाम॑ न गृ॒ह्णन्ति॑। ए॒ताव॑न्तो॒ ही॒ज्यन्ते॑।
अत्र॑ पि॒तरों यथा॑भा॒गं म॑न्द॒ध्वमि॒त्याह॑। ह्री॒का॒ हि पि॒तरः॑। उ॒द॒श्चो निष्क्रा॑मन्ति। ए॒षा वै
म॑नु॒ष्याणां॑ दिक्। स्वा॒मे॒व तद्दि॑श॒मनु॑ निष्क्रा॑मन्ति॥६७॥

आ॒ह॒व॒नीय॑मुप॑तिष्ठन्ते। न्ये॒वास्मै॑ तद्भू॒वतो॑ य॒थ्स॒त्या॒ह॒व॒नीये॑। अथा॒न्यत्र॑ चर॑न्ति।
आ॒त॒मि॒तो॒रुप॑तिष्ठन्ते। अ॒ग्निमे॒वोप॑द्र॒ष्टारं॑ कृ॒त्वा। पि॒तृ॒न्नि॒र॒व॒दय॑न्ते। अन्तं॑ वा ए॒ते प्रा॑णानां॑
गच्छ॑न्ति। य आ॒त॒मि॒तो॒रुप॑ तिष्ठन्ते। सु॒स॒न्द॒शं त्वा व॑यमि॒त्याह॑॥६८॥

प्राणो वै सुसुन्दक। प्राणमेवाऽऽत्मन्दधते। योजा न्विन्द्र ते हरी इत्याह। प्राणमेव पुनर्युक्त। अक्षन्नमीमदन्त हीति गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते। अक्षन्नमीमदन्ताथ त्वोपतिष्ठामह इति वावैतदाह। अमीमदन्त पितरः सोम्या इत्यभि प्रपद्यन्ते। अमीमदन्त पितरोऽथ त्वाऽभि प्रपद्यामह इति वावैतदाह। अपः परिषिञ्चति। मार्जयत्येवैनान्॥६९॥

अथो तर्पयत्येव। तर्प्यन्ति प्रजयां पशुभिः। य एवं वेद। अपं बर्हिषावनूयाजौ यजति। प्रजा वै बर्हिः। प्रजा एव मृत्योरुत्थसृजति। चतुरः प्रयाजान् यजति। द्वावनूयाजौ। षट्त्सं पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतून् एव प्रीणाति। न पव्यन्वास्ते। न संयाजयन्ति। यत्पव्यन्वासीत। यत्संयाजयेयुः। प्रमायुका स्यात्। तस्मान्नान्वास्ते। न संयाजयन्ति। पत्नियै गोपीथाय॥७०॥

होतारमाज्यभागो यजति सन्ततमवद्यति व्यावृत्त्यै बर्हिषदो यजति तमेव तद्यजत्यनु निष्क्रामन्त्याहेनानृतवो नव च॥१०॥ [९]

प्रतिपूरुषमेककपालां निर्वपति। जाता एव प्रजा रुद्रान्निरवदयते। एकमतिरिक्तम्। जनिष्यमाणा एव प्रजा रुद्रान्निरवदयते। एककपाला भवन्ति। एकधैव रुद्रं निरवदयते। नाभिघारयति। यदभिघारयेत्। अन्तरवचारिणः रुद्रं कुर्यात्। एकोल्मुकेन यन्ति॥७१॥

तद्धि रुद्रस्य भागधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते। रुद्रो वा अपशुकाया आहुत्यै नातिष्ठत। असौ ते पशुरिति निर्दिशेद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तमस्मै पशुं निर्दिशति। यदि न द्विष्यात्। आखुस्ते पशुरिति ब्रूयात्॥७२॥

न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति। नारण्यान्। चतुष्पथे जुहोति। एष वा अग्नीनां पङ्क्तिं शो नाम। अग्निवत्येव जुहोति। मध्यमेन पर्णेन जुहोति। सुगृध्येषा। अथो खलु। अन्तमेनैव होतव्यम्। अन्त एव रुद्रं निरवदयते॥७३॥

एष ते रुद्र भागः सह स्वस्त्राऽम्बिकयेत्याह। शरद्वा अस्याम्बिका स्वसा। तया वा एष हिनस्ति। यः हिनस्ति। तयैवैनः सह शमयति। भेषजङ्गव इत्याह। यावन्त एव ग्राम्याः पशवः। तेभ्यो भेषजं करोति। अवाम्ब रुद्रमदिमहीत्याह। आमेवैतामा शास्ते॥७४॥

त्र्यम्बकं यजामह इत्याह। मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतादिति वावैतदाह। उत्किरन्ति। भगस्य लीप्सन्ते। मूर्तेकृत्वाऽऽसंजन्ति। यथा जनं यतैऽवसं करोति। तादृगेव तत्। एष ते रुद्र भाग इत्याह निरवत्यै। अप्रतीक्षमा यन्ति। अपः परिषिञ्चति। रुद्रस्यान्तरहित्यै। प्र वा एतैऽस्माल्लोकाध्यवन्ते। ये त्र्यम्बकेश्वरन्ति। आदित्यं चरुं पुनरेत्य निर्वपति। इयं वा

अदितिः।स्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥७५॥

यन्ति ब्रूयन्तिरवदयते शास्ते सिञ्चति षट्॥५॥ [१०]

अनुमत्यै वैश्वदेवेन् ताः सृष्टास्त्रिवृत्प्रजापतिः सवितोत्तरस्यान्देवासुराः सौऽग्निर्यत्पत्नी वैश्वदेवेन् ता वरुणप्रघासैरग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं दश॥१०॥
अनुमत्यै प्रथमजो वथ्सो बहुरूपा हि पशवस्तस्मात्पृथमात्रं यदग्नयेऽनीकवत उद्धारं वा अग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं पञ्चसप्ततिः॥७५॥
अनुमत्यै प्रति तिष्ठन्ति॥

हरिः ॐ॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः समाप्तः॥

